

A németiség etnikai térszerkezetének változásai Komárom-Esztergom megye mai területén a 18. századtól napjainkig¹

BOTTLIK ZSOLT²

Zusammenfassung

Umwandlung der Ungarndeutschen im Komitat Komárom-Esztergom vom 18. Jh. bis heute

Die visuelle Analyse der auf Grund der Daten erstellten Karte gibt eine Möglichkeit, die Räume zu markieren, in denen die deutschsprachige Bevölkerung gelebt hat bzw. noch lebt. Die Karten zeigen einerseits die Verteilung der Nationalitäten, andererseits den muttersprachlichen Anteil der Deutschen bzw. der Einwohner mit deutscher Nationalität. Infolge der gleichen Zeichenerklärungen kann man die Änderungen zu verschiedenen Zeitpunkten feststellen.

Laut dieser kann man feststellen, daß auf dem untersuchten Gebiet, das infolge der Türkenherrschaft eine

Pufferzone geworden ist, während des 18. Jhs. eine Besiedlung der deutschen Bevölkerung bzw. ihre ethnische Expansion stattgefunden hat. Die Zahl der deutschen Umsiedler, die in mehreren Schüben im 18. Jahrhundert in erster Linie in den südlichen, südwestlichen Teilen des Komitats gekommen sind, wuchs bis in den 20er Jahren des 20. Jahrhunderts dynamisch. Als zur Zeit der Jahrhundertwende um 1900 die traditionelle Bauerngesellschaft sich aufzulösen begann, haben sich die Deutschen infolge Migration bzw. der nach dem Zweiten Weltkrieg erfolgten Vertreibung und Zwangsaussiedlung in kleinere Gebiet zurückgezogen. Heute können wir bloß einige Reste von ihnen in entlegenen Dörfern im Buchenwald/Bakony oder Schildgebirge/Vértes finden, wo ihre Zahl durch Assimilation verringert wird. Gleichzeitig schrumpft das am Anfang markierte Siedlungsgebiet, das mit Deutschen bevölkert ist, in den südwestlichen und östlichen Teilen und in der Mitte des Komitats zusammen.

Die räumlichen Änderungen und die Größe der deutschen Gemeinschaften des untersuchten Gebietes beeinflussen die räumlichen Unterschiede, die zwischen ihnen bestanden und die sich natürlich ständig geändert haben. Verschiedene Prozesse haben in dem größten, fast zusammenhängenden deutschen Siedlungsblock in der Agglomeration rund um die Hauptstadt, in der industriellen Zone im Donautal, bzw. rund um Tatabánya und in kleinen Siedlungen innerhalb der versteckten Gebirgstäler gewirkt.

¹ A tanulmány az Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde támogatásával készült

² MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Bevezetés

Egy etnikum térbeli elhelyezkedésével a modern nemzetállamok kialakulása óta nemcsak politikusok, hanem kutatók is foglalkoznak. Térségünkben – így Magyarországon is – azonban a második világháború után teljesen háttérbe szorult a tudományos kutatásban ez a terület. Ezért e témakörben – nagyléptékű térképlapok kivételével – gyakorlatilag nem is született jelentős publikáció az 1960-as évek közepéig. Az 1970-es években elsősorban statisztikusok, etnográfusok, nyelvészek kezdenek etnikai kérdésekkel foglalkozni. A téma földrajzi jellegű kutatása a 80-as években kezd megélni, és a rendszerváltozás után látnak napvilágot azok a publikációk, térképek és tanulmányok (FARKAS GY. 1996; KOCSIS K. 1989a,b,c, 1995), amelyek egy nép etnikai térszerkezetét, ill. annak változásait mutatják be. A magyarországi németiség történetével is számos magyar és külföldi, többségében német anyanyelvű kutató foglalkozott.

Úgy gondolom, a fent említett előzmények után nem indokolatlan egy kisebb terület községi szintű etnikai földrajzi vizsgálata sem, amelynek során az eddigi statisztikai, etnográfiai és természetesen földrajzi kutatások (pl. KARASEK-LANGER A. 1928; ISBERT, A. O. 1931; KÁPOLNAI I. 1998) tapasztalatait felhasználva választ kaphatunk a következő kérdésekre: Mennyiben határozza meg a település nagysága, helyzete az asszimiláció és migráció mértékét? Képesek-e a kisebbséghez tartozók ellenállni a gazdasági változások asszimilációs kihívásainak? Milyen mértékben mozdítja ki a többségi társadalomban már régen elfoglalt helyükről a kisebbségeket az ipar gyors fejlődése, ill. ezzel egy időben a mezőgazdaság munkaerő igényének csökkenése? Ezen folyamatoknak milyen térbeli konzekvenciái vannak és kijelölhetők-e a kisebbségi települések kategóriái? E tanulmányban egy jól körülhatárolható földrajzi egység Komárom-Esztergom megye németiségének etnikai térszerkezetét, annak változásait, ill. a változások okait kívánom földolgozni a rendelkezésre álló adatok segítségével.

Komárom-Esztergom megye a Dunántúl ÉK-i részén fekvő közigazgatási egység. 1950-ben alakult ki nagyobb részt a történeti Komárom megyének a Dunától D-re fekvő gesztesi és tatai járásából, valamint Esztergom megye esztergomi járásából. A fentiekén kívül hozzácsatolták az egykori Veszprém megye ÉK-i területein fekvő zirci járás 9 községét (Aka, Ácstesztér, Bakonybánk, Bakony-szombathely, Bársonyos, Csatka, Kerékteleki, Réde, Súr) és Fejér megye egy települését (Bakony-sárkány) is

Az így létrejött közigazgatási egység Magyarország területileg legkisebb megyéje (2249 km²), településeinek száma 72. Természeti környezetét a Dunántúli-középhegység É-i, földtörténeti középkorból származó mészkörögből álló hullámos felszíne, a Duna ártere, valamint a közéjük ékelődő Kisalföld K felé elkeskenyedő hullámos peremvidéke határozza meg.

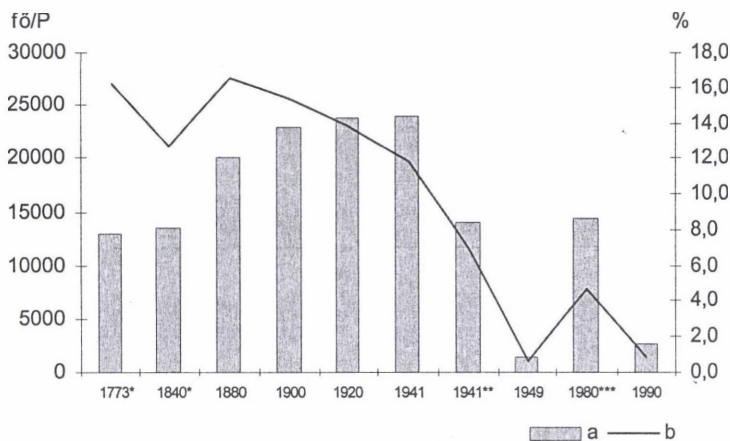
Komárom-Esztergom megye mai területén is jelentős számban található német anyanyelvű lakosságot, ami a téma térbeli keretét adja meg. Az 1715 és 1990 közötti időintervallumot pedig a rendelkezésre álló adóösszeírások és népszámlálási adatok határozzák meg (1. ábra).

Adatbázis

Az általam felhasznált források, amelyekből a települések szintjén nyomon követhető a lakosság etnikai összetételének változása, két részre oszthatók.

Bár a középkor végétől ismerünk adózási összeírásokat (DÁVID G. 1988; KOVACSICS J. 1989), közülük csak az ACSÁDY Ignác által publikált forrást használtam, amely a Habsburg Birodalomba frissen beintegrált Magyarország népességét mutatja be. Habár ezek igen sok fontos és érdekes adatot tartalmaznak, mégsem jelentettek olyan jellegű adatbázist, mint a 19. sz. utolsó harmadától rendszeresen végzett népszámlálások (DÁVID Z. 1980).

A Magyarország Pragmatica Sanctio korábeli népességét bemutató 1715-ös és 1720-as állapotokat tükröző forrás (ACSÁDY I. 1896) – igazodva a kor igényéhez – az

I. ábra. A német anyanyelvű lakosság számának (a) és arányának (b) alakulása Komárom–Esztergom megyében. – *becslés; **nemzetiség; ***tanácsai minősítés

Zahl (a) und Anteil (b) der Deutschmuttersprachler im Komitat Komárom–Esztergom. – *Schätzung; **Nationalität; ***Qualifizierung des örtlichen Rates

adózó népességet írta össze háztartásonként. Itt a nemzetiségi hovatartozásra az adatfelvő a lajstromba vett személy neve alapján következtetett, s ennek alapján sorolta azokat külön nemzetiségi kategóriákba. Ez ma már persze nehezebben lenne követhető, ám akkoriban a név többnyire utalt a nemzetiségre, bár kétségtelenül voltak kivételek (a délszlávokat pl. a szerb-horvát kategóriába sorolták). A vizsgálódási szempontból érdekes az is, hogy a nemeseket nem írták össze, igaz ott túlnyomórészt magyarokat találunk volna (DÁVID Z. 1957).

Az időben soron következő forrás a Lexicon Locorum (1773), amely az egyes településekben leginkább használatos nyelv(ek)et és vallás(ok)at is közli. Sajnos ennek az etnikai információit számszerűsíteni nem lehet, de kombinálva az előzővel, valamint az első – I. József (1780–1790) által elrendelt – 1784–87-es népszámlálással (DÁNYI D.–DÁVID Z. 1960) megkönnyíti az etnikumok térszerkezetének 18. sz. végi vizsgálatát.

Ahhoz, hogy a fenti adatsorból készíthető térkép a felületkartogramok sorába beilleszthető legyen, el kell gondolkodni a forrás megbízhatóságán. Süttő esetében pl. a lakosság hány százalékára vonatkozott az a megállapítás, hogy a „leginkább divatozó nyelv: a német”? Úgy gondolom, kellő bizonyossággal csak az jelenthető ki, hogy 100%-ot nem, már csak azért sem, mert vannak olyan települések (a vizsgálni kívánt megyében is), ahol 2 „divatozó” nyelv volt (Bokod, Szomód vagy Kisbér). Sőt, olyan is akadt, ahol 3 különböző nyelvű lakosságot találhatunk. Ezért azokat a településeket, ahol egy nyelvet adott meg a forrás, az 50,1–75%-os kategóriához soroltam, mivel legrosszabb esetben is 60–70% jelenthet abszolút többséget. Könnyebb a helyzet ott, ahol 2, ill. 3 nyelvet ír a forrás: ilyen esetekben a települések a 25,1–50%-os kategóriába kerültek.

A 19. sz. első feléből FÉNYES Elek Geográfiai szótárát használtam (FÉNYES E. 1851), amely lényegében az első számszerű nyelvi-etnikai adatokat is közlő, magyar

nyelvű helységnevtár. Bár 1851-ben látott napvilágot, az adatgyűjtés az 1830-as, 1840-es évekre esik, ezért a táblázatokban ezeket az adatokat 1840-re vonatkoztatom.

1880-tól a tízévenkénti népszámlálások összesített köteteit használtam húszéves időintervallumot alkalmazva (1880, 1900, 1920, 1941), ill. a második világháború után csak az elsőt (1949) és a két legutolsót (1980, 1990). Úgy gondolom, hogy a nemzetiségek migrációjának változása a nyelvi asszimilációban, identitásvesztésben lezajló jelentős átalakulás csak emberöltőnként – azaz 20–25 éves periódusban – mutatható ki. (Bár ez csak békés körülmények között igaz, ugyanis ehhez sokszor egyetlen nap is elég: I. deportálások, repatriálások, etnikai tisztogatások). A téma szempontjából a második világháború utáni népszámlálások nemzetiségi és anyanyelvi adatai közül csak az 1980-as és 1990-es adatsorok megbízhatók.

Az 1880-as népszámlálástól kezdődően a nemzetiségi létet anyanyelv, ill. válás alapján lehet „tetten érni” (pl. szerbek, horvátok), de gyakran akkor is csak közvetett módon, mivel a 2, ill. néhol 3 nyelvű környezetben a lakosok – pl. az aktuális politikai helyzettől is függően – választhatták meg anyanyelvüket.

Anyanyelvnek a népszámlálások azt a nyelvet tekintették, amelyet a megkérdezett sajátjának vall, ill. legjobban és legszívesebben beszél; 2 évesnél fiatalabb gyermekeknél pedig azt, amit a családban többnyire beszélnek. (Jóllehet, nyelvész körökben általánosan elterjedt az a nézet, miszerint az anyanyelv az a nyelv, amelyet az ember először hall, megtanul, dacára annak, hogy később esetleg más nyelvi környezetbe kerülve, a másik nyelvet jobban ismeri, könnyebben kifejezi vele magát.) (HOÓZ I.–KEPECS J.–KLINGER A. 1985).

Ezért van az 1910-es magyarországi, az 1920 utáni utódállamokra vonatkozó, ill. az 1920-as magyar nemzetiségekre vonatkoztatott adatok között olykor jelentős eltérés, s elsősorban külföldön kétségbe vonják a magyar népszámlálások alkalmazhatóságát ezen a téren. Tovább bonyolítja a helyzetet, s jelentős anomáliákat okoz, hogy Teleki Pál javaslatára felvették a kérdések közé a nemzetiségi hovatartozásra, sőt nyelvismeretre vonatkozó adatokat is (THIRRING L. 1988).

Így volt lehetséges pl. az, hogy Komárom-Esztergom megyében 1941-ben Kecskéd 972 lakosa vallotta magát német anyanyelvűnek, akik közül csak 555-en vállalták a német nemzetiséget. További példaként említhető Környe, ahol 1464 német anyanyelvű lakosból 760-an vallották magukat német nemzetiségűnek is. Még nagyobb a különbség, ha a szlovák lakosok esetében vizsgáljuk a kérdést: Piliscsév 1704 szlovák anyanyelvű polgárából csupán 246-an, Kesztlőc 1991 szlovák anyanyelvű népességéből mindössze 9-en (!) vállalták nemzetiségüket is (THIRRING L. 1981; HOÓZ I. 1975).

Az 1980-as népszámlálás nemzetiségekre vonatkozó adatainak érdekessége, hogy a lakosság saját bevallása mellett a községi tanács minősítése, származás és nyelvtudási ismérvek alapján is nyilvántartásba vették a nemzetiségeket. Ez a módszer kétségtelenül vitatható, és csak a községek esetében kivitelezhető, azonban ennek segítségével valósabb képet kaphatunk a Komárom-Esztergom megyei nemzetiségekről is. Bizonyosság erre a saját bevallás alapján készült adatsor és a fent említett tanácsai minősítés közötti eltérés, többnyire az utóbbi javára. Ebben az esetben hasonló problémák jelentkezhetnek, mint az 1941-es adatsorok esetében.

A fent említett vizsgálatokhoz tehát a magyarországi hivatalos népszámlálások, ill. összeírások összefoglaló művei szolgáltatják az adatbázist.

Módszerek

Ahhoz, hogy a különböző időpontokban fölvetett adatokat összehasonlíthatóvá tegyem, szándékosan nem vettem figyelembe a történelem során a közigazgatásban végbement változásokat. Bár ez a történészek felől támadható, a fő célkitűzés belső mechanizmusából következően azonban ezt szükségesnek ítéltém.

A mai közigazgatási beosztásból kiindulva vetítettem vissza a korabeli adatokat, és vizsgáltam a különböző etnikumok területi kiterjedésének változásait, valamint ennek okait Komárom-Esztergom megye jelenlegi területén.

Ez sajnos sok esetben, főleg a felület ábrázolás esetében, érzékeny információ veszteség, hiszen jelentős számú nemzetiségi lakossággal bíró településeket csatolhattak olyanokhoz, ahol szinte nem is volt kimutatható nemzetiségi lakosság jelenléte.

Pl. a vizsgált időszakban mindvégig német nemzetiségű falunak mondható Agostyánt kapcsolták a színmagyarnak tekinthető, ráadásul igen jelentős lakónépességgel rendelkező Tatához, megváltoztatva ezzel az így újonnan létrejövő település nemzetiségi arányait, anélkül, hogy jelentős migrációs, vagy asszimilációs folyamatnak lehettünk volna tanúi. Lényegében ez történik Pilisszentlélek Esztergomhoz csatolásával, valamint Bakonynémetyszombathely és Bakonymagyarszombathely összevonásával.

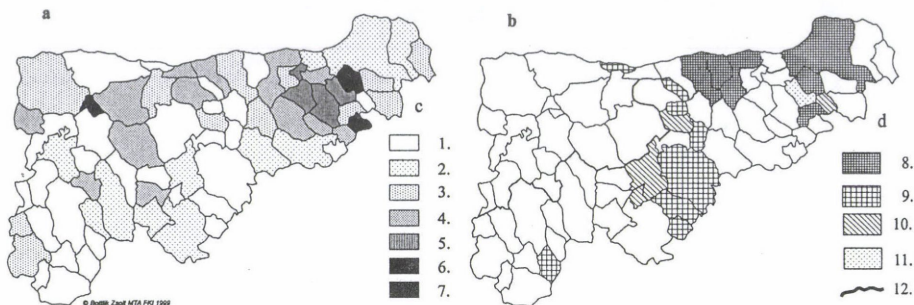
A fent említett probléma ellenére, az adatok összehasonlíthatósága mellett egy sor statisztikai módszer (pl. faktor-, clusteranalízis) is megkívánja, hogy a kiindulópont a mai közigazgatási egység legyen. Az összegyűjtött abszolút és származtatott adatokból településenként rendezve két táblázatot készítettem egyrészt az összlakosságot, az anyanyelv/nemzetiségi megoszlást, másrészt a nemzetiségek arányszámát feltüntetve. A táblázatokban, a fontosabb összevonások azonban tükröződnek, némiképp enyhítve az előbbi problémát. A vizsgálat során a táblázatok adatait, ill. térbeli konzekvenciáit elemzem. Ezen adatokból grafikonokat és diagramokat, valamint térképeket készítek.

Az etnikumok térbeli elhelyezkedéséhez – természetesen méretaránytól függően – olyan kartográfiai módszert kell alkalmazni, amely figyelembe veszi a népesség térbeli eloszlását és a különböző etnikumok arányát. Viszonylag könnyű a helyzet, ha egy kisebb területről (mint jelen esetben Komárom-Esztergom megye) akarunk ilyen térképet készíteni. A terület nemzetiségi viszonyait valamint annak változásait községi szinten felület kartogram és terület diagram módszer segítségével mutatom be, míg a németiség számának változásait pont módszerrel és jelkartogrammal ábrázolom.

A 18. századtól 1849-ig tartó időszak sajátosságai

A 150 éves török hódoltságot megszüntető, a török kiűzését célzó felszabadító háborúk (1683–1699), valamint a Rákóczi szabadságharc (1703–1711) kaotikus viszonyokat teremtettek Magyarországon.

A 17–18. sz. fordulójának mintegy emberöltőnyi időszaka nemcsak politikai, gazdasági, hanem demográfiai szempontból is igen zaklatott volt. Mondhatni, a korszak háborúinak pusztításait leginkább a lakosság számának csökkenésén lehet lemérni, jóllehet, a korabeli demográfiai források nem használhatóak teljes mértékben. Az egy-

2. ábra. Az adóköteles családfők sűrűsége (a) és a német lakosság telepítésének időpontja (b) a 18. sz.-ban. – c = az adóköteles családfők száma: 1 = 0,01–0,50; 2 = 0,51–1,00; 3 = 1,01–1,50; 4 = 1,51–2,00; 5 = 2,01–2,50; 6 = 2,50 fölött; d = a telepítés ideje: 8 = 1690-től az 1720-as évekig; 9 = 1730-as évek; 10 = 1740-es évek; 11 = 1780-as évek; 12 = a Dunántúli-középhegység határa

Bevölkerungsgedichte der Familienoberhäupter (a) und Zeit der Ansiedlung der Deutschen (b) im 18. Jh. – c = Zahl der steuerpflichtigen Familienoberhäupter: 1 = 0,01–0,50; 2 = 0,51–1,00; 3 = 1,01–1,50; 4 = 1,51–2,00; 5 = 2,01–2,50; 6 = ober 2,50; d = Ansiedlungszeit: 8 = vor 1690 bis zum Ende der 1720 Jahren; 9 = 1730er Jahren; 10 = 1740er Jahren; 11 = 1780er Jahren; 12 = Grenze der Transdanubischen Mittelgebirges

házi anyakönyveket nem vezetik következetesen, az adó összeírások pedig nem terjednek ki a teljes népességre. Az ACSÁDY-féle, már említett forrás hiányosságait többen is leírták már (DÁVID Z. 1957; FARAGÓ T. 1996), de az adataiból készített térkép, úgy gondolom, szemléltet valamit a fenti demográfiai folyamatokból (2. ábra).

A térkép az adóköteles családfők km^2 -enkénti számát mutatja a települések mai területére vonatkoztatva. Amellett, hogy a mai települések közül sokat nem is említ a forrás, ritkán lakottnak mondható a megye. Az e területre vonatkoztatott átlag (0,53 családfő/ km^2) messze elmarad az ország sűrűbben lakott Ny-i területeitől (pl. a korabeli Sopron vármegye 2,62-os vagy Vas vármegye 2,57-os családfő/ km^2 -es értékeitől) (WELLMANN I. 1989). Ugyanakkor jelentős regionális különbségeket is észlelhetünk, miszerint van egy relatíve sűrűbb körzet (az egykori Esztergom vármegye D-i, Esztergomi járásában, Dorog környékén), ellentétben a D-i és DK-i, ritkábban lakott, sőt szinte lakatlan területekkel. 28 ma meglévő községet nem is említ a forrás (ez a megye területének 39%-a) további 10-ben pedig (ez a megye területének 21%-a), átlag alatti az adó köteles családfők sűrűsége. Összesen tehát a megye területének 60%-a sorolható a fent említett területekhez (2. ábra).

Az elnéptelenedett területekre, a spontán migráció mellett földesúri, egyházi, sőt később néhol királyi szervezett telepítések történtek, elsősorban német területekről szereztve munkás kezeket. A nemzetközi migráció egyébként nem volt ritka akkoriban. A kezdeti nehézségek után az 1720-as években indul meg szervezeten a kolonizáció, és általában a 18. sz. végéig tartott. A telepítések pedig nyilvánvalóan főként a lakatlan, ill. ritkán lakott térségek felé irányulnak (SCHMIDT, H. 1928).

Az esztergomi járásban az esztergomi érsek már a 17. sz. végén, majd folyamatosan a 18. sz. első harmadában telepített Dorog, Dág, Piszke, Nyergesújfalu, Süttő

községekbe. Emellett a Sándor család telepítésének következtében kerülnek Leányvárra a 18. sz. közepén németek. A Királyi Udvari Kamara pedig a század végén 1785/86-ban növelte a németek számát. A tatai és a gesztesi járásokban a tatai birtokos, gróf Esterházy József nevét kell megemlíteni, aki az 1730-as és 1740-es években telepített németeket Németország különböző részéből elsősorban Agostyán, Baj, Dunaalmás, Dunaszentmiklós, Felsőgalla, Környe, Várgesztes, Vértessomló, és Vértistolna községekbe (JEKEL, P. 1928) (2. ábra).

A vizsgált területet tekintve tehát a források alapján nyomon követhető biztos telepítések következtében az 1740-es évekre alakul ki az az etnikai térszerkezet, amelyet a század végi Lexicon Locorum 1773 adataiból rögzíthetünk. A térképen nyomon követhető a helyzet 18. sz. eleji bizonytalansága. Pl. Süttő, Nyergesújfalu, Lábatlan 1696-ban telepített lakosságát a későbbi – már említett – történelmi viharok miatt 1720-as és 1730-as években újratelepítették. Ugyanígy nem sikerült a kezdeti nehézségeket átvészelní Aka község német betelepültjeinek, ill. láthatunk olyan településeket is, amelyek német lakosai valószínűleg csak az 1770-es években jelennek meg (pl. Bakonyszombathely, Kisbér, Máriaalom).

A német lakosok számának ugrásszerű emelkedését és elterjedését tehát a század második harmadára tehetjük. (1. és 2. táblázat). Itt azon falvak aránya látható, ahol legalább 5%-os a németiség, ill. 1715-ben és 1720-ban a német nevű adózó családfők aránya. Míg a bizonytalan, század eleji adatbázis 8% és 15% közé, addig az 1773-as forrás már 34%-osra teszi az 5% német anyanyelvű lakossal rendelkező falvak arányát. Ezen falvak száma egyébként a 19. sz. közepéig nem változik (1773-ban és 1840-ben egyaránt 23–23 faluban található jelentősebb számban németeket), csak az egyes településeken belüli arányszám tolódik el. Ennek oka abban keresendő, hogy míg az összlakosság (ezen belül is elsősorban a magyarság) (2. táblázat) száma dinamikusan (43%-kal) növekszik, addig a németek száma legalábbis stagnál. Így veszíti el abszolút német többségét pl. Naszály, Csolnok és Szomor. Ez persze a forrás már említett pontatlanságából is eredhet (3. ábra).

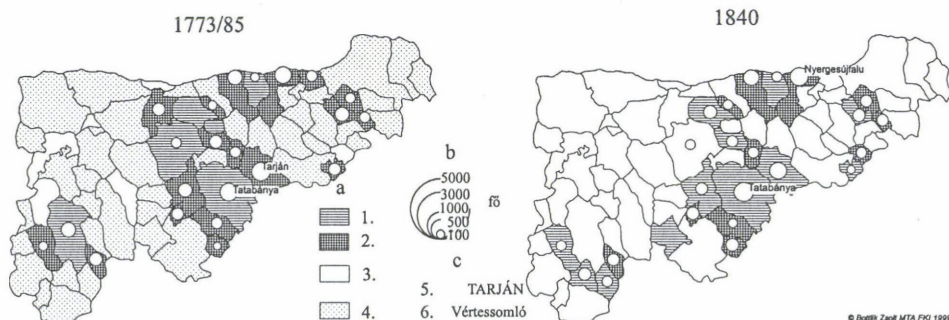
1. táblázat. A Komárom-Esztergom megyei települések száma német lakosaik aránya szerint

Németek aránya, %	1715	1720	1773	1840	1880	1900	1920	1941	1941	1949	1980	1990
5,0 alatt	38	41	44	46	38	41	43	47	52	64	49	64
5,1–25,0	4	–	2	–	8	7	6	5	2	4	8	6
25,1–50,0	1	2	4	12	5	4	4	2	7	–	3	1
50,1–75,0	2	–	17	11	7	9	6	6	6	–	3	–
75,1–100,0	–	2	–	–	11	7	10	9	2	–	5	–
Összesen:	45	45	67	69	69	68	69	69	69	68	68	71

Összességében elmondható, hogy a kezdeti telepítések jövevényei, kevés kivételtől (pl. Dorog) eltekintve, nem tudtak gyökeret verni, míg a szervezettebb, helyenként államilag is ösztönzött kolonizáció folyamán érkezettek már kirajzolják azt a település területet, ahol a német anyanyelvűek jelenléte később is nyomon követhető. Ezen területek a megye középső részén, a Tatabánya és Lábatlan környéki csomópont (14 db

2. táblázat. A Komárom-Esztergom megyei települések %-os megoszlása német lakosaik aránya szerint

Németek aránya, %	1715	1720	1773	1840	1880	1900	1920	1941	1941	1949	1980	1990
5,0 alatt	84	91	66	67	55	60	62	68	75	94	72	90
5,1–25,0	9	0	3	0	12	10	9	7	3	6	12	8
25,1–50,0	2	4	6	17	7	6	6	3	10	0	4	1
50,1–75,0	4	0	25	16	10	13	9	9	9	0	4	0
75,1–100,0	0	4	0	0	16	10	14	13	3	0	7	0
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

3. ábra. A német lakosság aránya és száma Komárom–Esztergom megyében 1773/85-ben és 1840-ben. – a = a német anyanyelvű lakosság aránya: 1 = 25–50%; 2 = 51–75%; 3 = a forrás által nem jelzett települések; 4 = főként magyar anyanyelvű lakossággal rendelkező települések; b = a német anyanyelvű lakosság száma; c = nagyobb német közösségek; 5 = több mint 1000 német anyanyelvű lakos; 6 = több mint 1500 német anyanyelvű lakos

Anteil und Zahl der deutschen Bevölkerung im Jahr 1773/84 und im Jahr 1840. – a = anteil der deutschen Bevölkerung: 1 = 25–50%; 2 = 51–75%; 3 = laut der Quelle nicht markierte Orte; 4 = insbesondere durch Ungarn bewohnte Orte; b = Zahl der deutschen Bevölkerung; c = größere deutsche Gemeinschaften 5 = Gemeinde mit mehr als 1000 Deutschen; 6 = Gemeinde mit mehr als 1500 Deutschen

község, a megye területének 20%-a) mellett, a két kisebb területet, Kisbér (3 db község, a megye területének 5%-a), ill. Dórogya környékén (Máriaalommal együtt 4 db község, a megye területének 2%-a) helyezkednek el. Végeredményben tehát 19 db községben (a megye területének 26%-án) talált a forrás németeket.

A németiség jelenléte a megyében 19. század közepétől 1920-ig

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után, ha lassan is, de kedvező tendenciák figyelhetők meg Magyarországon gazdasági életében. A kapitalizálódás, ill. modernizáció, főleg az 1867-es Kiegyezést követően gyorsult föl. E folyamatokat a népességszám növekedése is bizonyítja, nemcsak országos, hanem regionális szinten is. Komárom-Esztergom megye lakossága is az 1840-es szintől 1880-ra mintegy 40%-kal

növekszik (1840: 106 450 fő 1880: 121 464 fő), ezen belül pedig a németek száma, ill. aránya is jóval kedvezőbb képet mutat.

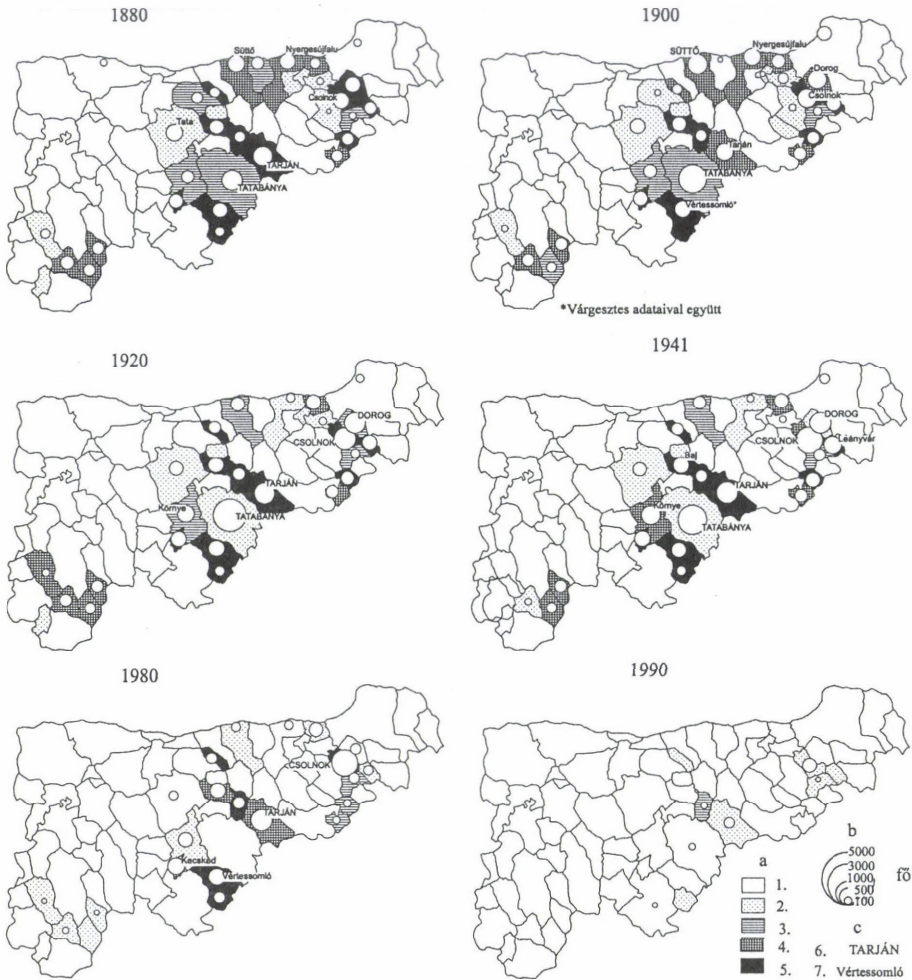
Jelentősen nő azon falvak száma, (23-ról 31-re) és aránya (33%-ról 45%-ra), ahol a németek jelenléte legalább 5% (1–2. táblázat). Ezen belül pedig a megye településeinek több mint egynegyedében (26%-ában) abszolút többséget érnek el. A növekedési értékkel kapcsolatban, azonban meg kell jegyezni, hogy az eddigi adatok – mint már említettem – spekulatívak, a 18. sz. utolsó harmadától viszont hivatalos statisztikákat tükröznek. Mindenesetre a 18. sz. végén rögzített területeken tovább erősödik a német anyanyelvűek jelenléte.

Továbbra is kijelölhetőek azok a megyerészek – a Sári Bakonyalja területén Kisbértől D-re, a Vértes É-i területén Dorog körzetében, – ahol többnyire abszolút többségben vannak. Ugyanúgy fellelhetők a Duna mentén is (Lábatlan és környéke), jóllehet arányuk ezen a területen csökkenést mutat (4. ábra). Legnagyobb közösségeik létszáma meghaladja az 1500 főt (Tatabánya 1654 fő, Tarján 1506 fő), de további 4 csoportjuk (Tata 1146 fő, Süttő 1141 fő, Nyergesújfalu 1033 fő, Csolnok 1006 fő) is több mint 1000 főből áll.

A 19. és a 20. sz. fordulóján egyre inkább felerősödő gazdasági fejlődés kezdi fellazítani a hagyományokra épülő paraszti társadalmakat. Ez a folyamat több oldalról is befolyásolhatja a nemzetiségek arányát és térszerkezetét. Egyrészt a technikai fejlődés a mezőgazdaságban fölöslegessé tesz munkaerőt, amely a városban többnyire ezzel párhuzamosan fejlődő ipari centrumokban igyekszik munkát találni. Ez különösen érinti a németeket, ahol a birtok szétaprózódását megakadályozandó az első fiú örököl, így szűkíti a további fiúgyermek lehetőségét. Másfelől az ipar fejlődésével alakulhatnak ki olyan centrumok, ahova a fent említett migráció irányulhat fellazítva ezzel az addigi esetleges kompakt nyelvi szigeteket.

E folyamatok a vizsgált területen is éreztetik hatásukat, amely a német anyanyelvűek számának és arányának visszaszorulásával és elterjedési területük csökkenésével jár együtt (SÁRFALVI B. 1990). A városokban az ipar fejlődésének eredményeképpen a lakosság számának hirtelen felduzzadása – pl. Dorog (1880: 1163 fő, 1900: 1966 fő, 1920: 1810 fő), de még inkább Tatabánya (1880: 3397 fő, 1900: 9657 fő, 1920: 28 210 fő), esetében –, a falvakban az elvándorlás, ill. azokban a falvakban, ahol a németek csekély arányban vannak jelen, az asszimiláció okozza ezt. Mindamelllett a németiség számának növekedése sem olyan dinamikus, mint pl. a magyarságé. Míg a németek száma 1880 és 1900 között 14%-kal, addig a magyaroké ugyanezen időszak alatt 29%-kal növekedett. Igaz, abszolút számuk növekedést mutat, és a 20. sz. elején már a 22 ezret is meghaladja (1900: 22 819 fő) (3. táblázat).

Ha megvizsgáljuk a német anyanyelvűek arányának változását a községekben, látható, hogy 12 településen következik be ebben a korszakban legalább 5%-os arányvesztés, és ez az esetek többségében alacsonyabb kategóriába kerüléssel jár együtt. Kivétel ez alól csupán 4 helység: Bakonyszombathely, ahol 8%-os (19%-ról 11%-ra), Ácsteszér, ahol 6%-os (68%-ról 62%-ra), Tatabánya, ahol 15%-os (49%-ról 34%-ra) és Vértessomló, ahol szintén 8%-os (93%-ról 85%-ra) a csökkenés.

4. ábra. A német lakosság aránya és száma Komárom–Esztergom megyében 1880–1990 között. – a = a német anyanyelvű lakosság aránya: 1 = 5% alatt; 2 = 5,01–25%; 3 = 25,01–50%; 4 = 51,01–75%; 5 = 75,01–100%; b = a német anyanyelvű lakosság száma; c = nagyobb német anyanyelvű közösségek; 6 = 1000 főnél nagyobb német anyanyelvű közösség; 7 = 1500 főnél nagyobb német anyanyelvű közösség

Anteil und Zahl der deutschen Bevölkerung zwischen 1880 und 1990. – a = Anteil der deutschen Bevölkerung: 1 = unter 5%; 2 = 5,01–25%; 3 = 25,01–50%; 4 = 51,01–75%; 5 = 75,01–100%; b = Zahl der deutschen Bevölkerung; c = größere deutsche Gemeinschaften; 6 = Gemeinde mit mehr als 1000 Deutschen; 7 = Gemeinde mit mehr als 1500 Deutschen

Legnagyobb az arányvesztés Látatlanban, ahol a csökkenés 31%-os (35%-ról 4%-ra), ami révén a község kikerül a legalább 5%-os német kisebbséggel rendelkező településkategóriából. Jelentős többségét (75%-át) veszíti el a németség Dunaszentmiklóson 19%-os (90%-ról 71%-ra), Dorogon 9%-os (79%-ról 70%-ra) és Tarjánban 14%-os

csökkenéssel. (Igaz, hogy ez utóbbi községben 20 év múlva újra 75%-os többséget érnek el.) Abszolút többségüket veszítik el Akán 22%-os (65%-ról 43%-ra), erős kisebbségbe kerülnek Szomódon szintén 22%-os (33%-ról 11%-ra) csökkenéssel. Az 5%-os arányszám alá – a már említett Lábatlanon kívül – két esetben kerülnek: Csátka 7%-os (9%-ról 2%-ra) és Bajót 5%-os (5%-ról 0%-ra) létszámcsökkenésével, ez utóbbi községből, mint látható, ekkor teljesen eltűnnek.

3. táblázat. Komárom-Esztergom megye nemzetiségek szerinti lakosság száma, és növekedési jellemzői

Év	A megye lakosságának száma nemzetiségek szerint, fő					A megye lakosságának növekedési üteme, % (előző vizsgált év = 100%)		
	Német	Magyar	Szlovák	Egyéb	Összes	Német	Magyar	Összes
1773*	12 992	58 343	9 161	0	80 496	–	–	–
1840*	13 538	84 732	8 180	0	106 450	4	45	32
1880	20 044	85 749	10 182	5 490	121 465	48	1	14
1900	22 819	111 023	11 496	3 048	148 387	14	29	22
1920	23 745	136 495	10 304	1 556	172 100	4	23	16
1941	23 952	171 869	6 309	1 183	203 320	–	–	–
1941**	14 028	165 306	595	2 215	203 320	1	26	18
1949	1 336	192 783	2 259	569	196 954	-90	17	-3
1980***	14 355	284 971	9 129	626	309 081	974	48	57
1990	2 686	309 320	1 333	1 872	315 208	-81	9	2

* becslés; ** nemzetiség; *** tanácsi minősítés

Érdekes megfigyelni továbbá, hogy nem sokkal kevesebb (összesen 8) azon községek száma, ahol legalább 5%-os növekedést tapasztalhatunk. Igaz, ezek egyetlen egy esetben sem járnak kategóriaváltozással, és az esetek nagy többségében abszolút többségű településről van szó. Így pl. Csolnokon 5%-os (83%-ról 88%-ra), Kecskéden 10%-os (83%-ról 93%-ra), Máriahalmon 7%-os (88%-ról 95%-ra), Vértestolnán 5%-os (88%-ról 93%-ra), míg Szomoron 10%-os (65%-ról 75%-ra) és Táton 12%-os (56%-ról 68%-ra) növekedést figyelhetünk meg. A fentiekén túl Dágon 5%-os (32%-ról 37%-ra), Mogyorósbányán 6%-os (12%-ról 18%-ra) a térnyerés.

1900-ra a legnagyobb német anyanyelvű közösségek területi elhelyezkedése nem változott számottevően. Jelenlétük továbbra is a nagyobb, németek által lakott településeken, ill. a közlekedési útvonalak mentén figyelhető meg. Nagyságuk azonban növekedett. Legnagyobb közösségük továbbra is Tatabánya mai területén volt megtalálható, ahol a német anyanyelvű lakosság száma már a 3000 főt is meghaladta (3263 fő). Süttő 1600 fős német lakossága is a nagyobb német közösségek közé tartozik. További 5 településen pedig 1000 főt meghaladó német csoportot találhatunk (Csolnok 1401 fő, Dorog 1369 fő, Tarján 1241 fő, Nyergesújfalu 1202 fő, Vértessomló 1069 fő).

E tendenciák a századfordulótól az első világháborúig, ha lassan is, de fokozódnak. Igaz csak 27-ről 26-ra (2%-kal) csökken pl. azon falvak száma, ahol a németek aránya legalább 5%-os. A németek számának növekedési üteme azonban csupán 4%-os növekedést mutat az előző időszakhoz képest, jóllehet 926 fővel többen vannak a me-

gye területén 1920-ban (23 745 fő), mint 1900-ban (22 819 fő). A magyarok között ugyanez az érték viszont 23%-os. Tehát amíg a magyarság számának növekedése egyre inkább fokozódik, addig a németeké fokozatos csökkenést mutat ebben a korszakban.

A legnagyobb arányú népesség-vesztességet a németek továbbra is az iparral rendelkező terepüléseken szenvedik el, sorrendben Nyergesújfalun 39%-os (52%-ról 13%-ra), Süttön 29%-os (72%-ról 43%-ra), Dorogon 24%-os (70%-ról 46%-ra), Tatabányán 19%-os (34%-ról 15%-ra), Tokodon 7%-os (15%-ról 8%-ra) a német anyanyelvűek számbeli csökkenése. Ez utóbbi község kivételével kategóriaváltozás is bekövetkezik, sőt az első három esetben jelentős többségüket veszítik el, néhány helyen pedig (Tokod, Tatabánya, Nyergesújfalu) gyenge kisebbségbe kerülnek.

Megfigyelhető továbbá az is, hogy konzekvens arányvesztés csak azokon a településeken következik be, ahol a kisebbség aránya 50% alatt van. (Az 5–25%-os kategóriában levő települések száma 1880-ban 8, 1900-ban 7, 1920-ban 6, a 25,1–50%-os kategóriában 1880-ban 7, 1900-ban 6, 1920-ban 6.) Az 1900-tól 1920-ig terjedő időintervallumban csökken a németek aránya 5% alá Epölbén (7%-ról 2%-ra), Sárísápon (8%-ról 2%-ra) és Szomodón (11%-ról 4%-ra). Az 75–100%-os és 50–75%-os abszolút többségű kategóriákban – mint már említettem – ezek a számok ingadozást mutatnak, esetleg kissé emelkednek, minthogy ilyen környezetben könnyebb a nemzetiség legfőbb meghatározóját, az anyanyelvet megtartani. Így pl. Dunaszentmiklóson 71%-ról 96%-ra, Tarjánban pedig 63%-ról 84%-ra nő a német anyanyelvű lakosok aránya. E két település mellett jelentősebb térnyerés ebben a korszakban csupán Aka (15%-os növekedés; 43%-ról 58%-ra) és Környe (7%-os növekedés; 40%-ról 47%-ra) esetében figyelhető meg.

Ekkor a 100 főt meghaladó közösségeik lakosság száma tovább növekszik, amelyek közül továbbra is a Tatabánya mai területén élő 4281 fő jelenti a legnagyobb német közösséget. Három település németjeinek száma haladja meg az 1500 főt (Csolnok 1948 fő, Dorog 1810 fő, Tarján 1687 fő) ugyanakkor csupán csak egy község (Környe) német anyanyelvűinek létszáma esik az 1000 és 1500 fő közötti kategóriába.

Az 1920-tól 1948-ig tartó korszak jellemzői

Az első világháborút követően az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával az addig egy ország területén élő németiség összesen 5 utódállamban aprózódott föl (SEEWANN, G. 1987, 1992). Ez pedig döntően befolyásolta nemcsak identitásukat, társadalmi helyzetüket és az államhoz való viszonyukat, hanem számarányukat, ill. etnikai térszerkezetüket is.

A megyében a németek 1920-ban 25 000 főt megközelítő száma 1941-re kisebb (207 fős) növekedést mutat, amely 1%-os nyereséget jelent, miközben a magyarság 26%-os növekedést könyvelhet el. Ehhez hasonlóan azon falvak száma is csökkent (26-ról 22-re), ahol jelenlétük legalább 5%-os. Tovább tart a térszerkezetük a döntően ipari településeken, különösen a Duna mentén, ahol ebben az időben tovább folytatódik az ipar fejlődése. Dorog 24%-os (46%-ról 22%-ra), Tát 20%-os (72%-ról 52%-ra), Mogyorósbánya 11%-os (16%-ról 5%-ra), Tatabánya 6%-os (15%-ról 9%-ra), Nyergesújfalu 5%-os (13%-ról 8%-ra), Tokod pedig szintén 5%-os (15%-ról 8%-ra) csökkenést könyvelhet el a korszakban.

Ezek mellett jelentősebb tévesztést figyelhetünk meg azokban a falvakban is, ahol abszolút német többség van, mind az 50–75%-os, mind a 75–100%-os kategóriákban. Leányváron 13%-os (98%-ról 85%-ra), Csolnokon 12%-os (85%-ról 73%-ra), Kecskéden 7%-os (93%-ról 86%-ra), Bakonysárkány esetében pedig 7%-os (61%-ról 51%-ra) a csökkenés. A legnagyobb arányvesztést egyébként Ácsteszéken szenvedik el a németek, ahol 40%-os (59%-ról 19%-ra) a csökkenés. 5%-ot meghaladó (7%-os) növekedést pedig csupán Dágon tapasztalhatunk (37%-ról 44%-ra) (4 ábra).

A 100 főt meghaladó német anyanyelvű közösségekről a vizsgált időintervallumban vonatkozóan hasonló mondható el, mint az előző időszak kapcsán. Létszámuk a 2000 főt 2 helyen, Tatabányán (3560 fő), ill. Csolnokon (2795 fő) haladja meg. Az 1500 főt további két (Dorog 1824 fő, Tarján 1819 fő), míg az 1000 főt három (Körménye 1461 fő, Leányvár 1210 fő, Baj 1026 fő) esetben érik el.

Ezen felül érdemes megvizsgálni az 1941-es nemzetiségi és anyanyelvi adatokat is, amelyekből kitűnik, hogy a német anyanyelvűeknek csupán mintegy 3/5 része (60%-a) vállalja nemzetiségét is. E bizonytalanságon nem csodálkozhatunk, hiszen a bizalmatlanság a németek iránt csak fokozódott, amikor a magyarországi németek szövetsége a Harmadik Birodalom előretolt bástyájaként jelent meg a magyar közéletben. Nem beszélve arról, hogy egyes náci elképzelések szerint, amelyek, már a háború előtt napvilágot láttak, a Kelet- és Délkelet-Európában számos helyen fellelhető német diaszpórát a Német Birodalom keretein belülre kell telepíteni. A Volksbund tevékenysége a háború kitörésével a magyar kormány számára is egyre kényelmetlenebbé kezdett válni, így magyar részről is egyre inkább teret nyert e fenti német kezdeményezés. Az 1941-es népszámlálás után pedig úgy tűnt, azoknak kell mennie, akik anyanyelvük vállalása mellett német nemzetiségűnek is vallják magukat.

Ám a németek többsége maradni szeretett volna. Így nem véletlen, hogy a Németországba való önkéntes települést nem sokan választották. Jóllehet, ettől az időponttól kezdve az elkövetkező néhány évben (1944 és 1948 között) fogják elszenvedni legnagyobb tévesztésüket (SEEWANN, G. 1997). A front közeledtével, 1945 januárjában már a megye területén is kényszer-kitelepítést, ill. áttelepítést alkalmaztak az SS külön erre a célra létrejövő áttelepítő különítményei. Bakonyszombathely községből pl. mindenkit tehergépkocsira kényszerítették, hacsak idejében nem menekült el. Ácsteszér lakosait pedig hasonló módszerek alkalmazásával kényszerítették távozásra. A községi bírót pedig, aki szót emelt a magukat magyaroknak vallók érdekében, még jól meg is verték (TILKOVSKY L. 1997).

Mindamellet az utolsó pillanatban történő akciók csak részben érték el hatásukat jóllehet, főleg a propaganda hatására sokan menekültek el az előretörő szovjet csapatok elől. A fent említett önkéntes menekülés, valamint a kényszer-áttelepítések és a sok, Szovjetunióba kényszerszolgálatra hurcolt ember mellett Komárom-Esztergom megye német etnikai térszerkezetében bekövetkező leglényegesebb változást a második világháború utáni események okozták. A kollektív bűnösség elve alapján 1945 nyaratól 1948 nyaráig Németországba telepítették a magyarországi németek csaknem felét (DÖVÉNYI Z. 1997, 1998).

E folyamatokról több számszerű adatunk is van a vizsgált területet illetően (ZIELBAUER GY. 1989). A kitelepítések első szakaszában, 1946-ban a megye területéről

összesen 1819 főnek kellett elhagynia az országot. Ez 3 községet érintett: Leányváron 868 főt (a német anyanyelvűek 72%-a), Máriahalmon 337 főt (41%), Szomor esetében pedig 314 főt (46%) jelentett. Ez a létszámmennyiség egyébként a megye német anyanyelvűinek – az 1941-es népszámlálási adatait alapul véve – 13%-át, a német nemzetiségűek 8%-át jelentette.

Jóval több német anyanyelvűt telepítenek ki 1947 nyarán, amikor is 3 vasúti szerelvényt töltenek meg elsősorban a tatai és esztergomi járásokból való németekkel. Ez összesen 4206 személyt jelent 20 községből. A legtöbben Tarjánt (858 fő, a község német anyanyelvűinek 47%-a), Tatabányát (489 fő, 14%), Csolnokot (342 fő, 12%), Dunaszentmiklóst (345 fő, 58%), Környét (354 fő, 24%) kellett elhagyniuk. Bár abszolút számban kevesebb, de az arányt illetően jelentős veszteséget könyvelhet el Vérttestolna, ahol a kitelepített 259 fő a német anyanyelvűek 46%-át tette ki. Hasonló a helyzet Dág (182 fő, 33%), Várgesztes (143 fő, 41%), Nyergesújfalu (114 fő, 53%), valamint Mogyorósbánya esetében is. Ez utóbbi helyen csak 20 főnek kellett elhagynia szülőfaluját, ez azonban a község német anyanyelvű lakosságának 63%-át jelentette.

Nagyjából ugyanez a helyzet, ha a kitelepített személyek számát a német nemzetiségűek számához viszonyítjuk, figyelembe véve, hogy ez a szám kivétel nélkül mindenhol kisebb az anyanyelvi adatoknál. A számsor érdekessége, hogy 3 községben a kitelepítettek száma meghaladja azon személyek számát, akik német nemzetiségűnek vallják magukat. Mogyorósbányán csupán 3 német nemzetiségű van az adatok szerint, mégis 20 főt telepítenek ki, Nyergesújfalun 87 német nemzetiségű ellenére a kitelepítettek száma 114 fő, míg Várgesztesen 116 németből – és 143 fő ezen számok értéke.

Összesen tehát 6025 fő (a megye német anyanyelvűinek 25%-a, német nemzetiségűinek 43%-a) hagyja el a megye területét, akik jelentős részben Németország nyugati megszállási zónájában találnak új otthonot. Kb. 5000 főt tartanak számon azok közül, akik a mai megye területéről e kitelepítések következményeként kerültek ki Németországba, ami nagyjából megfelel az összes kitelepített létszámának (Die Donauschwaben, 1989).

A németek etnikai térszerkezete a megyében 1948 után és napjainkban

Az 1949-es népszámlálás nemzetiségi, ill. anyanyelvi adatsorait csak az 1990-es években – akkor is csak részben – hozták nyilvánosságra. Ha a meglévő Komárom-Esztergom megyei adatokat vizsgáljuk, láthatóan jól tükröződik bennük, hogy a kényszer áttelepítések, a menekülés, az elhurcolás, ill. a kitelepítés nem maradt következmények nélkül. Az adatsorból kiderül, hogy az 1940-es években elszenvedett megpróbáltatások, valamint az ekkor formálódó, nemzetiségi létnek nem igazán kedvező politikai helyzet miatt drasztikusan lecsökkent a megyében a német anyanyelvűek száma. Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyilvánvaló térvesztés mellett – és főként a szörnyű emlékek hatására – a többség egész egyszerűen nem vállalta németiségét. Mindössze 1336 személy vallotta magát német anyanyelvűnek 1949-ben Komárom-Esztergom megyében. Ezen adatok szerint csak 13 településen haladja meg számuk a 10 főt, amelyek közül 9-ben nagyobb az arányuk 1%-nál. Abszolút többségüket mindenhol elveszítik, csupán 4 településen haladja meg arányuk az 5%-ot, többnyire olyan helységekből,

ahol azelőtt abszolút többségben voltak (Tarján 13%, Dág 13%, Csolnok 9%, Vértestolna 6%).

A megye németiségének mai etnikai térszerkezetét tükröző helyzetet az 1980-as és 1990-es adatok kombinálásával vázolhatjuk fel. 1980-ban a tanácsi minősítés szerint a német anyanyelvűek száma 14 355 fő volt (ez jóval kedvezőbb, mint az 1949-es állapot), 1990-ben pedig a saját bevallás szerinti adatok 2686 főt mutatnak. Így lehetséges, hogy 1980-ban abszolút többségben 8 településen – Dunaszentmiklós (91%), Vértestolna (91%), Vértessomló (88%), Várgesztes (95%), Csolnok (77%), (Baj (51%), Kecskéd (70%), Tarján (68%) – voltak, 18 helységben ekkor kisebbséget alkottak, amelyek közül 7-ben még az 5%-os arányt sem érték el. Csupán 6-ban – Ácsteszer (22%), Dág (40%), Környe (21%), Leányvár (23%), Máriahalom (39%) és Szomor (28%) – haladták meg a 20%-ot, további 5-ben – Aka (15%), Bakonysárkány (10%), Ba-konyszombathely(7%), Süttő (17%), Tát (15% – 5% és 20% között mozgott az arányuk).

Az 1500 főt csak 2 helyen érték el, jóllehet ezek nagy közösségnek mondhatók (Csolnok 2815 fő, Tarján 1855 fő). További két esetben kevéssel 1000 fő fölötti német anyanyelvű közösséget regisztrálhatunk a statisztikák alapján (Kecskéd 1158 fő, Vértessomló 1059 fő).

A 1990-es adatok (hasonlóan az 1949-es állapotokhoz) kedvezőtlenebb helyzetet mutatnak. Eszerint nincs a megyében olyan település, ahol a németek abszolút vagy relatív többségben lennének, és abból a 19 községből, ahol elérik az 1%-ot, csupán 4-ben nagyobb az arányuk 10%-nál (Csolnok 24%, Dág 10%, Tarján 18%, Vértestolna 35%), 7 községben pedig éppen 1% az arányuk. Összesen 6 olyan német anyanyelvű csoportot találhatunk eme adatsorok alapján, amelynek mérete meghaladja a 100 főt. Közülük a legnagyobb Csolnokon (795 fő) található. Ez is azt bizonyítja, hogy még mindig – igaz, még csupán 1 évvel vagyunk a rendszerváltozás után – félnek vállalni nemzetiségüket, vélhetően a múltban ért sérelmek miatt.

Összegzés

Az adatokból készült térképek pusztá vizuális elemzése is lehetőséget ad azoknak a területeknek a lehatárolásához, ahol jelen voltak/vannak Komárom-Esztergom megyében a német anyanyelvű lakosok. A térképek a német anyanyelvűek, nemzetiségük arányát, mutatják. Az azonos tartalmú jelmagyarázat pedig lehetőséget ad a különböző időpontok közötti változások ábrázolására.

Ennek alapján megállapítható, hogy a török hódítás nyomán ütközőzónába került terület elnéptelenedése következtében a 18. sz.-ban a német anyanyelvűek betelepítése, etnikai expanziója következett be. Elsősorban a megye D-i-DK-i részére érkező német telepesek száma növekszik dinamikusan az 1920-as évekig. Később, a hagyományos paraszti társadalmaknak a 19–20. sz. fordulóján kezdődő fölbomlása után a migráció, ill. a második világháborút követően a kényszer kitelepítések miatt egyre kisebb térségekre szorulnak vissza, míg mára a németiségnek már csupán néhány reliktumát találhatjuk meg a megye hegyvidékeire eső, eldugott zugaiban, ahol az asszimiláció apasztja tovább számukat. Ezzel egyidejűleg a kezdetben még a megye DNy-i részére

kiterjedő, majd annak a középső tengelyében és a K-i részein megjelenő német településterületek, bár mind a mai napig követhetőek, egyre zsugorodnak.

A vizsgált terület német közösségei nagyságának, valamint területi elhelyezkedésének változását, a közöttük levő, és az idők során természetesen változó mértékű területi különbségek is befolyásolták. Eltérő folyamatok hatottak a főváros körüli agglomerációs gyűrű közelében fekvő, legnagyobb kiterjedésű, csaknem összefüggő német tömbhöz tartozó területeken, és mások az iparosodott térségekben (a Duna-völgyben, ill. Tatabánya körül), valamint a megye hegyvidékre eső térségeinek belsejében, zárt völgyekben levő nehezen megközelíthető csoportok esetében.

IRODALOM

- ACSÁDY I. 1896. Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1715–17. – Magyar Statisztikai Közlemények 12. Bp., 496 p.
- DÁNYI D.–DÁVID Z. (szerk.) 1960. Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). – KSH könyvtára, Bp., 389 p.
- DÁVID, G. 1988. Demographische Veränderungen in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft. – In: Acta Historica Scientiarum Hungaricae 34 (1) Akadémiai Kiadó Bp., pp. 79–87.
- DÁVID Z. 1957. Az 1715–20 évi összeírás – In: KOVACSICS J. (szerk.): A történeti statisztika forrásai.
- DÁVID Z. 1980. A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. – Valóság 8. pp. 86–101
- Die Donauschwaben 1989. – Die deutsche Siedlung in Südosteuropa 328 p.
- DÖVÉNYI, Z. 1997. Zeitliche und räumliche Aspekte der Migrationswellen in Ungarn 1918–1995. – In: SEEWANN, G. (Hrsg.): Migrations und ihre Auswirkungen das Beispiel Ungarn 1918–1995. Oldenburg Verlag München pp. 7–33
- DÖVÉNYI, Z. 1998. Flucht, Verschleppung und Vertreibung. – In: KOVACSICS, J. (Hrsg.): Historisch-demographische Mitteilungen/Review of Historical Demography. – Bp., pp. 9–15.
- FARKAS GY. 1996. A Lévai járás népességének nemzetiségi megoszlásának változási tendenciái. – Kézirat, ELTE Általános Gazdaságföldrajzi Tanszék, Bp. 18 p.
- FARAGÓ T. 1996. Gondolatok az 1715–20 évi országos adóösszeírás népesség és társadalmi célú felhasználásáról. – In: VISI LAKATOS M.: Tanulmányok Dányi Dezső 70. születésnapjára, Bp.
- FÉNYES E. 1851. Magyarország geographiai szótára I–II. – Pest
- HOÓZ I. 1975. A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. – Demográfia 1. pp. 23–35.
- HOÓZ I.–KEPECS J.–KLINGER A. 1985. A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete. – MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. – Állami Gorkij Könyvtár, Bp.
- ISBERT, O. A. 1931. Das südwestliche ungarische Mittelgebirge (Bauersiedlung und Deutschtum). – Verlag von J. Beltz in Langensalza–Berlin–Leipzig, 240 p.
- JEKEL, P. 1928. Ansiedlung die Deutschen in Rumpfungarn. – In: BLEYER, J. (Hrsg.): Deutschtum in Rumpfungarn pp. 43–84
- KÁPOLNAI, I. 1998. Über die Deutschen in Ungarn. – In: KOVACSICS, J. (Hrsg.): Historisch-demographische Mitteilungen/Review of Historical Demography – Bp.
- KARASEK–LANGER, A. 1928. Die deutsche Volkskundeforschung in heutigen Ungarn. – Deutsches Archiv Landes- und Volks.
- KOCSIS K. 1989a. Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai. – Földr. Közl. 37. 4. pp. 283–305.
- KOCSIS K. 1989b. A népesség megoszlása anyanyelv szerint. – In: Magyarország Nemzeti Atlasza, Kartográfiai Vállalat, Bp., 328. p.
- KOCSIS K. 1989c. A népesség megoszlása nemzetiség szerint. – In: Magyarország Nemzeti Atlasza, Kartográfiai Vállalat, Bp., 328. p.
- KOCSIS K. 1995. Magyarország etnikai szerkezete. – In: Iskolakultúra 5. 3–4. pp. 30–39.

- KOVACSICS, J. 1989. Deutschsprachige Siedlungen in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert in Spiegel in kirchlichen Quellen. – In: BRUNNER, G. (Hrsg.): Die deutsche in Ungarn Südost Europa Studio 45. Südosteuropa Gesellschaft München.
- Lexicon Locorum 1773. – Kiadja a Béke küldöttség, Bp., 1920.
- A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve 1–2. kötet 1882. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- A Magyar Korona országai 1900. évi népszámlálás főbb demográfiai eredményei. – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- Magyarország 1920. évi népszámlálásának eredményei 1922. – Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam 69. Bp.
- Magyarország 1941-es népszámlálásának eredményei (Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret) 1947. – Bp.
- Magyarország 1980-as és 1990-es népszámlálásának eredményei községek szerint. (Anyanyelv, nemzetiség) 1992. – KSH, Bp.
- SÁRFALVI B. 1990. Magyarország népességföldrajza. – Tankönyvkiadó Bp. 116 p.
- SCHMIDT, H. 1928. Die Deutschen Mundarten Rumpfungarns. – In: BLEYER, J. (Hrsg.): Deuschtum in Rumpfungarn pp. 7–39
- SEEWANN, G. 1987. A magyarországi németiség, mint etnikumfejlődésének néhány alapvonása 1918–1945. – In: 300 éves együttélés. – A magyarországi németek történetéből tankönyvkiadó Bp.
- SEEWANN, G. 1992. A Kárpát medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása. – In: Regio-kisebbségi Szemle 3. 1. pp. 23–31
- SEEWANN, G. 1997. Der Vertreibungsprozeß in und nach dem zweiten Weltkrieg aufgrund britischer Quellen. – In: SEEWANN, G. (Hrsg.): Migration und ihre Auswirkungen das Beispiel Ungarn 1918–1995. München.
- THIRRING L. 1981. Az 1941. évi népszámlás. – Bp. 142 p.
- THIRRING L. 1988. A népszámlálások története és jellemzői II. rész 1920–1941. – Bp.
- TILKOVSKY L. 1997. Német nemzetiség – magyar hazafiság (Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből). – JPTE Tk. Kiadói Iroda, Pécs.
- WELLMANN I. 1989. Magyarország népességének fejlődése a XVIII. században. – In: PACH Zs. P. (szerk.): Magyarország története 1686–1790-ig. – Akadémiai Kiadó Bp. pp. 25–81.
- ZIELBAUER GY. 1989. Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949). – Nemzetiségi füzetek 7. Akadémiai Kiadó Bp. 142 p.

Emléktábla avatás a 100 éve született Györffy Dezső szülőhelyén

Vannak tudósok, akiket nem érdemeik szerint becsülnek meg életükben, így személyes és szakmai életük elismerése az utókorra marad. Ez történt és történik GYÖRFFY Dezsővel, a Káli-medence geológiai feltárójával, kincseinek felderítőjével, a tudós tanárral is, aki magas színvonalon oktatott 36 éven át gimnáziumban és közben több tudományterületen – geomorfológia, művészettörténet, nyelvészeti szövegtan és a magyarság ősi kultúrája – kutatott az 1990-ben bekövetkezett halálának utolsó percéig, és ért el jelentős eredményeket, jutott újszerű következtetésekre.

GYÖRFFY Dezső 1901. október 25-én született a Káli-medencében található ősi községben, Köveskálón, ahol felmenői – az oklevelek tanúsága szerint – a honfoglalás kora óta éltek. A pápai Református Kollégium elvégzése után tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta, természetföldrajz–földrajz szakon. 1929-ben kapta meg diplomáját. 1940-ig Kalmár Ilona magán leánygimnáziumában tanított, 1940-től 1965-ig pedig a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium tanára volt. Egyetemi színvonalú „előadás” órái feledhetetlenek maradnak azoknak a szerencsés diákoknak a számára, akik a tanítványai voltak. Hosszú ideig vezetett egyetemi előkészítőt. Ezeknek az óráknak az eredményességét bizonyítja orvosossá, biológussá, tanárrá vált nagyszámú tanítványa. Kismemesi származása, morális tartása, végtelen szerénysége, önmenedzselésre való képzelensége miatt GYÖRFFY-t rengeteg mellőzés, sőt megaláztatás érte az 1950-es–1960-as évek Salgótarjánjában. Ez a hatalmas tudású polihisztor tudós tanár életében semmilyen elismerésben sem részesült, még iskolájában sem.

A 100. születésnapján szülőfalujában a legkisebb gyermeke, Sz. GYÖRFFY Sarolta által szervezett emléktábla-avató ünnepségen a családon, rokonokon, volt tanítványokon, még élő kollégákon